LUCRETIUS. DESPRE CIUMA DIN ATENA

Gabriela RADU

Universitatea de Vest din Timișoara

gabriela.radu@e-uvv.ro

Lucretius. The Plague of Athens

DOI: 10.35923/AUTFil.59.07

Lucretius' *On the Nature of Things*, a poem that tries to convey the philosophy of Epicurus in verse, was published sometime in the 50s BCE. In the final book of his poem (Book VI), Lucretius describes the same plague in Athens as in Thucydides' *History*. This work aims to analyze how Lucretius describes the anxiety and the fear accompanying the physical symptoms of the plague and, by establishing this connection, how he offers a dramatic depiction of a devastating epidemic.

Keywords: *plague; Athens; symptoms; physical; soul.*

Titus Lucretius Carus, în poemul epic *De rerum natura*, reia și dezvoltă concepția atomistă a lui Epicur, fiind o dezbatere despre univers și problematica omului în raport cu acesta. Alcătuită din șase cărți, scrise în hexametrul dactilic, epopeea se încheie cu descrierea ciumei din Atena de la începutul războiului peloponeziac, a cărei prezentare de către istoricul grec Tucidide¹ i-a fost poetului latin sursă de inspirație. Episodul izbucnirii bolii la Atena, în luna iulie a anului 430 î.Hr. a fost inclus de către istoricul grec în istoria *Războiului Peloponesiac* în cartea a II-a.

Lucretius începe fragmentul despre epidemie fără a localiza precis momentul, menționând că evenimentul a avut loc *quondam*, „odinioară”. Referindu-se la molimă, Lucretius o numește *haec ratio morborum*, „acest fel de

¹ Episodul izbucnirii bolii la Atena, în luna iulie a anului 430 î.Hr. a fost inclus de către istoricul grec Tucidide în cartea a II-a din istoria *Războiului Peloponesiac*.

boală”, alăturarea celor două elemente atributive *haec ratio* („acest fel de”) pe lângă termenul generic *morbus*, „boală”, fiind dovada clară că poetul latin nu avea la îndemână un termen specific pentru această boală.

O precizare a poetului se referă, în fapt, la principalul simptom al bolii, *aestus*, „febră”, termen pe care Lucretius îl pune în raport de coordonare copulativă cu numele molimei înseși: *haec ratio morborum et mortifer aestus*, „acest fel de boală și febră aducătoare de moarte”. Termenul *mortifer*, „aducătoare de moarte”, termen adjectival care însoțește substantivul *aestus* nu lasă nici o îndoială cu privire la caracterul letal al bolii.

Venind din Egipt, *nam penitus veniens Aegypti*, în cele din urmă (*tandem*), spune poetul, molima s-a lăsat, fără a se mișca din loc (*incubuit*), asupra poporului lui Pandion². Cu aceste informații depre apariția, localizarea și caracterul letal al bolii, pe cât de sumare, pe atât de cutremurătoare, Lucretius deschide brusc, dar cu atât mai zguduitor, catalogul descrierii ravagiilor provocate de molimă.

Deteriorarea vertiginoasă și graduală a corpului bolnav, scrie poetul, începe de la „capul încins de febră” (*caput incensum fervore*), doar doi termeni lexicali fiind de ajuns pentru a de/marca primul simptom, o notare asemenea celor făcute în epoca modernă pe o foaie de observație clinică: participiul perfect *incensum* („arzând”) și substantivul *fervor* („fierbere”, „căldură mare”). Verbul *gerebant* („purtau”, „cărau”) nu închide versul accidental, dimpotrivă, prezența lui în poziție finală augmentează gravitatea stării celor atinși de boală care abia își „cărau” capul încins de febră.

În rândul următor, Lucretius detaliază prezentarea simptomelor, aceasta rămânând în zona capului. Poetul adaugă adjectivul cromatic *rubentes* („înroșiți”) ca element atributiv pentru organul afectat, „ochii”. În plus, nu doar suprafața ochiului se schimbă într-o culoare care devine în context o semnalizare a pericolului, dar, așa cum se vede în fragmentul *oculos suffusa luce rubentes* („ochii înroșiți cu o lucire care-i inunda”), poetul adaugă aici efectul potențat al înroșirii ochilor prin intermediul unui element optic, o lucire stranie, copleșitoare, pornind de dedesubt (*sub-*), care transforma privirea obișnuită într-una fixă, perplexă, sinistră: *suffusa luce*. Folosirea participiilor de către Lucretius nu este accidentală, în primele două exemple pe care le-am prezentat sunt trei participii (*incensum*, *rubentes*, *suffusa*), elemente lexicale care, chiar și în lipsa termenilor determinați, au capacitatea e a evoca aspecte clinice ale molimei: „încins”, „înroșiți”, „inundând”.

² Rege al Atenei.

Un nou termen din registrul culorilor, *ater* („negru”), e folosit de poet pentru a prezenta următorul simptom fizic care afectează o altă parte a corpului, gâtul. Nu pot să nu remarc că descrierea parcursului bolii este realizată de Lucretius pe un traseu descendent, o „cabază” spre un infern în care stăpânește boala. Așadar, sunt „gâturi negre pe dinăuntru” (*fauces intrinsecus atrae*), cromatica fiind, de asemenea, o alegere predilectă a poetului pe care o folosește nuanțat: de la roșiatic (*rubentes*), la negru (*atrae*), adică de la cea mai tulburentă culoare din punct de vedere vizual, cea mai intensă din spectrul cromatic, la culoarea asociată cu absența luminii, cu tenebrele, cu moartea.

Mergând mai departe, Lucretius mută centrul de greutate al prezentării bolii pe organele afectate, pe care nu le menționează direct, cu denumirea anatomică, ci prin intermediul metaforei, încercând să atenueze puțin impactul emoțional produs de ravagiile molimei: așadar, nu laringele este blocat de ulceratii, ci „calea vocii blocată din pricina bubelor” (*ulceribus vocis via saepta*), *via saepta*, o sintagmă benignă în cazul folosirii ei cu sens propriu („drum blocat, închis”), devine la Lucretius imaginea unei fracturi între cei care se pot socoti ființe omenești și cei pe care incapacitatea de a folosi limbajul articulat îi reduce la ființe aparținând regnului animal.

„Limba, tălmăciul minții, șiroia de sânge” (*animi interpretes manabat lingua cruore*) e o imagine configurată de poet printr-o personificare care, frumoasă în alt context, este aici „înnegurată” de forma substantivală în ablativ *cruore* („de sânge”), care denumește în limba latină „sângele vizibil”, sângele ieșit din trup, culoarea acestuia apropiindu-se de negru, după cum nuanțează profesorul G.I. Tohăneanu:

„Câtă vreme cutreieră, cald și ritmic, coridoarele trupului, izvorând din inimă, fântina vieții, «sângele» se cheamă în limba latină *sanguis*. În acest cuvânt se află cuibul formelor romanice corespunzătoare: în română *sânge*, în italiană *sangue*, în franceză *sang*, în spaniolă *sangre*, în portugheză *sangue*. Când, prin silnicirea rânduinelor firești, scapă din trup, «sângele» devine, în latină, *cruor*, prezent în limbile neolatine doar prin derivate. Rezultă, de aici, că acolo unde limbile moderne dispun de un singur cuvânt, latina are două: *sanguis* și *cruor*, însemnând amândouă «sânge», dar după cum acesta din urmă își săvârșește sau nu funcția sa primordială, aceea de a asigura Viața. Căci, repet și stărui, *sanguis* denumește sângele în circulația firească pe cărările trupului, în timp ce *cruor* «sângele vărsat» în afara trupului, prin violență, întâmplare sau neglijență.” (G. I. Tohăneanu, 2006).

După ravagiile produse de molimă asupra capului, a ochilor, a corzilor vocale, a limbii – a se observa cele două direcții în care Lucretius urmărește acțiunea bolii, una pe care am menționat-o deja, verticală, de sus în jos, alta care descinde din exterior în interiorul trupului bolnav –, boala coboară în piept, pe care-l „umple” cu o forță mortală. Admirabil este realizat traseul pe care-l străbate molima, traseu pe care Lucretius pare că-l descrie urmând-o el însuși, fără să o scape din ochi, de la calea de pătrundere în corp (*per fauces*), „prin gâtleej”, până când ajunge la cavitatea toracică, *pectus*, pe care o umple virulent, cu *morbida vis*, o forță mortală: *per fauces pectus complerat... morbida vis*.

Când boala „s-a revărsat în chiar inima îndurerată a bolnavilor” (*in cor maestum confluxerat aegris*) soarta acestora era pecetluită: „atunci, fără îndoială, toate zăvoarele vieții se clătinău” (*omnia tum vero vitae claustra lababant*). „Zăvoarele vieții” nu este o simplă figură de stil, reflectă motorul vital ca pe-o structură materială, trimitere la perspectiva epicuriană adoptată de Lucretius.

Ravagiile molimei prezentate până în acest punct sunt „secvențe” vizuale derulate pe un traseu descendent și pe axa *interior – exterior*. După ce acest parcurs vizual se încheie – de remarcat că momentul coincide cu acela în care „zăvoarele vieții se clătină” –, Lucretius iese din infernul anatomic și îndreaptă atenția cititorului asupra unui „halou” olfactiv pe care propria răsuflare a bolnavului o trasează împrejurul său, izolându-l: *spiritus ore foras taetrum volvebat odorem* („din gură, răsuflarea rostogolea afară împruțite duhori”). Ideea de izolare, de părăsire a celui contaminat este accentuată de comparația din versul imediat următor, *rancida quo perolent proiecta cadavera ritu* („ca și cum din ea ar duhni stârvuri putrezite și lăsate în părăsire”).

După nimicirea trupului, moartea îl lasă să lăncezească chiar pe pragul ei, înainte de a-l lua din nou în primire: *omne/ languebat corpus leti iam limine in ipso* („tot trupul lăncezea chiar pe pragul morții”). E un răstimp scurt pe care moartea însăși i-l acordă molimei care, după cum citim în versul următor revine asupra trupului bolnavului ca *angor* („sufocare”): *intolerabilibusque malis erat anxius angor* („răul de neîndurat era însoțit de o chinuitoare/sufocantă sufocare”). Precizez că *anxius angor*, expresie redundantă formată din termeni ai aceleiași familii lexicale, afectează aici, trupul, nu sufletul. Poetul nu a terminat radiografierea trupului bolnav, a trecut de la un stadiu la altul.

După imaginile vizuale și olfactive, poetul *invadează* textul cu o enumerare de termeni cu conținut lexical reprezentabil în planul senzorial auditiv: *gemitu commixta querella/ singultusque frequens* („tânguiri amestecate cu vaiet,/ un horcăit repetat”). Tânguirile, vaietul, horcăitul sunt toate sunete nearticulate care-l plasează pe cel care le emite, în regnul animal, dizolvând în felul acesta, vaga „aparență” umană.

Apoi, Lucretius se reîntoarce la descrierea învelișului corpului, pielea, o hartă materială cu „reper” înșelătoare: *nec nimio cuiquam posses ardore tueri / corporis in summo summam ferverescere partem / sed potius tepidum manibus proponere tactum* („și, totuși, nu puteai vedea la nici unul că pielea de pe trup arde în văpaie prea mare, ci mai degrabă că provoacă o senzație de subfebrilitate la atingerea mâinii tale”).

Continuând să se adreseze cititorului (*posses*), Lucretius îl duce pe aceeași hartă epidermică, din zona tactilă în cea vizuală, devenind limpede că alternarea zonelor senzoriale sporește sentimentul de haos provocat de boală: *et simul ulceribus quasi inustis omne rubere* („însă, în același timp, puteai vedea că tot trupul se înroșește din pricina buboaielor arzânde”).

Pentru descrierea aspectului pielii bolnavilor, Lucretius folosește din belșug termeni înrudiți semantic: *ardor* („văpaie”), *fervescere* („a arde”), *tepidus* („călduț”, „subfebril”), *inustus* („arzător”), ca și cum epiderma ar fi un uriaș deșert.

Ceea ce urmează în descriere demonstrează că dincolo de *aparență*, sub piele, *intima pars hominum vero flagrabat ad ossa*, „partea cea mai dinăuntru a oamenilor ardea până la oase”. Două zone cu caracteristici proprii sunt contrapuse: *exterior (summa pars) – interior (intima pars)*, subfebrilitatea fiind proprie exteriorului, iar incendiul devastator – interiorului. Din nou, abundă termeni din aceeași sferă semantică: *flagrabat* (prezent de două ori, a doua oară întărind prin repetiție procesul de conflagrație: *flagrabat stomacho flamma ut fornacibus intus* („ca-n interiorul unui cuptor dogorea văpaia în stomac”), *flamma, fornax*.

În versurile ce urmează, Lucretius menționează nevoia bolnavilor de alinare prin răcorire. Aici, registrul semantic este la fel de bogat ca cel al arderii: *ventus* („vânt”), *frigus* („răcoare”) – termeni selectați din versul *vertere in utilitatem, at ventum et frigora semper* („aveau nevoie mereu de vânt și de răcoare”); *fluvium* („pârâu”), *gelidus* („rece”), *unda* („val”) – în versurile *in fluvios partim gelidos ardentia morbo/ membra dabant nudum iacentes corpus in undas* („o parte își băgau măduarele mistuite de boală în pâraiele

reci, aruncându-și trupul gol în valuri”); și termenii *nympha* („apă”), *puteus* („puț”, „fântână”) – din versul *multi praecipites nymphis putealibus* („mulți se azvârleau în puțuri cu apă”).

În cele din urmă, Lucretius prezintă efectele psihologice provocate de molimă ca semne ale apropierii morții: *mortis tum signa dabantur:/ perturbata animi mens in maerore metuque* („se vedeau atunci semnele morții: rațiunea minții tulburată de tristețe și de frică”). Capacitatea de a gândi rațional diminuată, tristețea și frica sunt efecte psihologice provocate de boală. Acestea sunt într-o interacțiune strânsă „cu supra/fața” care reflectă acum starea mentală a bolnavului: *triste supercilium* („sprânceana încruntată”), *furiosus voltus et acer* („privirea smintită și cruntă”), *sollicitae porro pleneaeque sonoris aures* („urechile neliniștite, pline de zgomot”), *creber spiritus aut ingens raroque coortus* („suflarea ieșind deasă sau largă și rară”), *sudorisque madens per collum splendidus umor* („stropi lucitori de sudoare scurgându-se pe gât”), *tenvia sputa minuta, croci contacta colore/ salsaque per fauces rauca vix edita tussi* („seci și mărunte scuipături, de culoarea șofranului și sărate, eliminate prin gâtleej odată cu tusea cârâitoare”).

Dacă până aici Lucretius s-a concentrat asupra părții superioare a trupului bolnav, în versurile următoare poetul ajunge la extremitățile trupului, pe care le descrie astfel: *in manibus vero nervi trahere et tremere artus* („nervii din mâini se stârceau și mădularele tremurau”) și *a pedibusque minutatim succedere frigus* („încetul cu încetul, dinspre picioare”). *Tremor* (*tremere*) și *frigus* sunt elemente care redau stadiul final al bolii, de acum încolo nu mai există nicio alternanță între fierbinte și rece.

Ultimele simptome redată într-un ritm sacadat, în propoziții scurte, eliptice de predicat, apar ca niște consemnări de o mare expresivitate: *compressae nares, nasi primoris acumen/ tenve, cavati oculi, cava tempora, frigida pellis/ duraque in ore, iacens rictu, frons tenta manebat* („nărilor strânse, vârful nasului subțiat, ochii înfundați, tâmpilele scobite, pielea rece, aspră la gură, lăsată într-un rânjet, fruntea rămânea întinsă”). Toate atributele din ultimul fragment, *compressus* („strâns”), *tenuis* („subțiat”), *cavatus* („înfundat”), *cavus* („scobit”), *frigidus* („rece”), *durus* („aspru”), *tentus* („întins”), deși descriu elemente corporale surprinse în ultimele clipe de viață, ar putea fi, toate laolaltă, atributele unui om trecut deja în moarte.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

LUCRETIUS 1924: *On the Nature of Things*. Translated by W. H. D. Rouse. Revised by Martin F. Smith. Loeb Classical Library 181. Cambridge, MA, Harvard University Press.

TOHĂNEANU, G.I. 2006: *Poveștile sângelui*, in „Arca”, nr. 4-5-6.

THUCYDIDES 1919: *History of the Peloponnesian War*, Volume I: Books 1-2. Translated by C. F. Smith. Loeb Classical Library 108. Cambridge, MA, Harvard University Press.